

Пътят до Сан Стефано и прелиминарния мирен договор

Автор: К.ГЕРБОВ

<http://nauka.bg/forum/index.php?showtopic=16383>

Част пета

5.1. Решение за свикване на европейска конференция

Андраши получил на 14/26 януари от руския посланик във Виена Новиков съдържанието на руските основи на мира, които Портата вече се съгласила да подпише. Виждайки, че в тях не било променено това, с което не бил съгласен, на 16/28 януари първият министър натоварил своя посланик в Петербург Лангенау да връчи нота на Горчаков, в която да декларира, че приетите от Портата руски предварителни условия не отчитали интересите на Австро-Унгария и политиката, която Андраши защитавал в парламента. Той трябвало или да си подаде оставката или да заяви, че постигнатите договорености между Русия и Турция са невалидни, тъй като те променяли съществено съществуващите договори от 1856 и 1871 г., без това да е одобрено от страните-гаранти на тези договори.

Андраши добавил, че и в двата случая резултатът нямало да бъде в изгода за Русия, тъй като следващото правителство, дори и да останел в него като външен министър, нямало да поддържа досегашният ангажимент за търсене на съгласие между двете империи, даже можело да работи в обратна посока. За да останел външен министър и Австро-Унгария да поддържа отношенията с Русия в духа и буквата на съществуващите договорености между императорите, Андраши предлагал да се свика европейска конференция, която единствено можела да оправдае поведението, което имал по време на войната и да му позволи да поддържа в бъдеще политика на съгласие с Русия.

Същият ден Андраши изпратил телеграма до австрийския посланик в Берлин Кароли, с цел той да предаде на Бисмарк становището му, че руските предварителни условия не били съобразени с програмата, която била одобрена между Австро-Унгария и Русия.

Това нанасяло вреда на авторитета на Андраши пред обществото, тъй като политиката, която провеждал той, се основавала на признатите в тази програма права на Австро-Унгария като държава, съседна на Турция. Или той като премиер трябвало да си подаде оставката, или трябвало да се насрочи конференция на силите, на която Русия да признае официално правата на Австрия. Когато това признаване се изпълни, тогава „над пролома може да се хвърли мост, с изключение на окупацията на България след мира и нейната големина за сметка на гръцкия и други елементи“. Само по пътя на решаване на Източната криза, чрез избягване на конфликта между тримата императори, можело да се запази съгласението между тях. Андраши считал, че най-подходящо място за провеждане на конференцията е Виена.

От това писмо се установява, че за Андраши предложението на Бисмарк от 11/23 януари за тристранна среща между австрийския премиер, руския и немския посланици във Виена не било достатъчно. Затова иска европейска конференция с участието на всички Велики сили. В писмото са споменати и основните въпроси, които са глождели Андраши и тях той искал да постави за разглеждане: окупацията на България след мира и големината на новата държава.

На 17/29 януари, английското правителство повторно заявило в Петербург, че ако преговорите, които се водели вече в Казанлък, достигнат до сключ-

ването на договор, който би изменил постановленията на съществуващите европейски договори, то предупреждава, че било невъзможно да признае един подобен договор за действителен, ако той не се направи със съгласието на всичките държави, които са подписали Парижкия договор в 1856 г. В подадената нота от английския представител лорд А. Лофтус се казвало изрично: „Правителството на Нейно величество, като признава спогодбата между руските и турските делегати за сключването на едно примирие и за поставянето условията на бъдещия мир, заявява, че щом тая спогодба има връзка с международните договори и засяга общите интереси, и в частност английските интереси, то не може да я счита за валидна, докато не е стане такава с формалното съгласие на страните, участвали в сключването на Парижкия договор“.

В отговор на тази нова постъпка на Англия, княз Горчаков още на следващия ден заявил на английския представител в Петербург, че при сключването на примирието необходимо било да се поставят някакви основи за бъдещия мир, но тия основи трябва да се считат като привременни (*preliminaires*), а не окончателни, що се отнася до Европа. Княз Горчаков категорично заявил, че въпросите, които се отнасят до европейски интереси, ще бъдат решавани с участието на европейските сили и той дал в това отношение ясни и точни уверения на правителството на Нейно величество.

Като чул съдържанието на нотата на Андраши, прочетено му на 17/29 януари от австрийския посланик в Петербург Лангенау, Горчаков заявил: „Ние никога не сме смятали да изключим Австрия от крайните мирни преговори. Постоянно декларираме, че европейските въпроси, съдържащи се в условията на мира, ще бъдат окончателно регулирани с участието на Европа... Ако след сключването на примирието Андраши желае да предложи европейска конференция или да се консултира с кабинетите по този повод, ние няма да възразим”. Александър II се съгласил с това мнение и така Русия на практика приела страните-гаранти да ревизират предварителния мирен договор, който щяла да подпише с Портата.

Австро-Унгария направила предложение до Великите сили за свикване на конференция във Виена за обсъждане на проблемите, възникнали от Руско-турската война. Руското правителство възразило за мястото на заседанията и се обърнало към Бисмарк с предложение той да организира свикване на конференцията. Германският канцлер приел предложението, но препоръчал на княз Горчаков да търси път за разбирателство с виенския кабинет. В речта си в Райхстага на 19 февруари/3 март 1878 г. Бисмарк заявил, че Германия е заинтересована само от запазването на свободата на корабоплаването през Протоците и по Дунава и че се стреми към подобряване положението на християните в Турция. Политиката ѝ по Източния въпрос

се определяла от желанието да играе роля на посредник при уреждане на отношенията между Великите сили.

Пред Камарата на лордовете на 31 януари/12 февруари Бийкънсфийлд заявил, че всички сили били съгласни за свикването на конференция, само мястото на провеждането ѝ не било определено. На 16/28 февруари руското правителство дало съгласието си европейският конгрес да бъде свикан в Берлин под председателството на германския канцлер Бисмарк.

5.2. Сключване на Санстефанския мирен договор

След подписването на примирието турските пълномощници се прибрали в Цариград. В главната квартира Игнатиев убедил главнокомандващият да съобщи по телеграфа на великия везир за пристигането му и да поиска от него да бъдат назначени пълномощници, които да бъдат изпратени в Одрин. Преговорите започнали на 1/13 февруари, след пристигането на първия турски пълномощник Сафвет паша (Safvet Paşa). Към него две седмици по-късно се присъединил вторият пълномощник — турският посланик в Берлин Садулах бей (Sadullah Bey). Той бил назначен на мястото на първоначално предложения Садък паша, който се отказал.

Началото на преговорите съвпаднало с преминаването на английския флот в Мраморно море, което окуражило Високата порта в протакането им. В

Цариград пък, надигнали глава противниците на подписването на мирен договор, които били насърчавани от най-реакционните социални слоеве — феодалите и висшето мюсюлманско духовенство. Последните надигали глас и против осъществените от младотурците буржоазно-либерални реформи.

За втори руски делегат при водене на преговорите за мир бил определен началникът на дипломатическата канцелария в Генералния щаб Александър Нелидов. Към делегацията освен дошлите от Петербург Базили, Шчербачев и Вурцел бил придаден и княз Алексей Церетелев. Като заместник на Найдено Геров в руското вицеконсулство в Пловдив Церетелев познавал добре положението на българския народ и бил участвал в изработване на проекта за изграждане на българска автономия, обсъждан на Цариградската конференция.

След започването на мирните преговори Сафвет паша заявил, че предстои свикване на международен конгрес и декларира готовност Турция да осъществи изработения от Цариградската конференция проект за реформи. Той отхвърлял предявените условия за мира, но не смеел да поеме риска за прекъсване на мирните преговори. Поради това възприел тактиката на отлагане и изчакване, внушена на турските управляващи среди и от посланиците на Англия и Австро-Унгария в Цариград, които твърдели, че Високата порта не бива да прави на Русия

„преждевременни отстъпки“.

Игнатиев и Нелидов трябвало да използват целия си дипломатически такт и настойчивост, за да завършат успешно започнатите преговори. Те били убедени, че Османската империя не можела да си върне по дипломатически път това, което изгубила във войната, а мирният договор щял да затвърди нейните резултати.

В допълнителна инструкция за водене на мирните преговори, подписана от Горчаков на 20 януари/1 февруари и изпратена на Игнатиев до Одрин по куриер, били съобщени възраженията, направени от английското и австроунгарското правителство по двустранното решаване от Русия и Турция на въпроси от общ интерес за Великите сили. Австро-Унгария като съседка на Турция отхвърляла създаването на голяма България и продължителното пребиваване на руските войски в нея. Англия заставала зад своите средиземноморски интереси, защитавани от съществуващите договори. И двете страни се позовавали на Парижкия договор от 1856 г., на когото били страни-гаранти и считали, че промените му трябвало да станат с тяхно участие. Това ги сближило, което окуражило Англия да действа по-агресивно.

„При това положение - пишел Горчаков в инструкцията, - струва ми се е трудно да издържим, без да изменим програмата, която беше начертана от вас за предварителния мир.“ Виена споменала за „конференция“ и руско-

то правителство се съгласило на такава. На нея трябвало да бъдат разглеждани и решени от всички държави по общо съгласие „въпросите, отнасящи се до европейските интереси”. Затова те трябвало да бъдат отложени и да не се разглеждат сега. Трудностите идвали от определянето кои въпроси, породени от войната, трябва да се разглеждат на непосредствено договаряне с Турция и кои подлежат на европейско споразумение.

Руският канцлер считал, че при тези обстоятелства трябвало да се действа „извънредно предпазливо” по отношение на политическите въпроси. За предпочитане било „да не се придава на документа за предварителен мир характер на формален и окончателен договор, а да бъде само обикновен предварителен протокол”. В записките си Игнатиев споделя, че не бил съгласен с това мнение. Такъв протокол вече бил подписан при сключване на примирието и в този аспект нямало никакъв смисъл той да идва в главната квартира.

Под натиска на английската и австро-унгарската дипломация и при опасността от избухването на нова война руското правителство в този момент проявило склонност към отстъпки, които подкопавали значимостта на мирните преговори с Турция. Така по отношение на определянето на границите на България, които били вече очертани и подписани в основите на мира, Горчаков, имайки предвид възраженията на Андраши, изразил опа-

сения, че вероятно този въпрос ще влезе в категорията на политическите въпроси, подлежащи на преразглеждане и неговото решаване сега щяло да бъде временно и случайно. Затова препоръчал на Игнатиев на място да прецени дали да се водят преговори за границите или да се премълчи, като се запишат само някои по-общи принципи, на които Портата била съгласна.

Песимистичният и дефанзивен тон на допълнителната инструкция бил повторен в още един документ, адресиран до Игнатиев. Това била телеграма от 28 януари/9 февруари, в която специално се засягал въпросът за Проливите, от които най-много се интересувала Англия. Канцлерът обяснил, че по куриер изпраща допълнителни инструкции, но преговорите не трябвало да спират. Те трябвало да се водят, като се има предвид, че въпросът за преминаването през Босфора и Дарданелите ще се предостави за решаване на конференцията.

По-нататъшните действия на руския дипломат показват заставането му зад кауза, за която по-късно той ще напише: „Ако в Сан Стефано се бяхме ограничили само с редакцията на протокола, Русия би се представила като провинил се ученик, с празни ръце и тогава всички наши искания биха били намалени до немай къде.” Според Игнатиев при преговорите той успял да накара турците да се съгласят с голяма част от първоначалните руски искания. Накрая самите турци молели договорът да приеме окончателен вид

и затова дори султанът го ратифицирал. Недоумяващо било, защо в полза на Европа руското правителство пожелало целият договор да бъде обявен за предварителен, подлежащ на разглеждане от „враждебните европейски кабинети“.

Игнатиев останал верен на убеждението си за провеждане на по-решителна политика спрямо Турция и западните държави. В донесение до Горчаков от 3/15 февруари той изтъкнал, че в договора за примирие неправилно е прието да останат в турски ръце градовете Шумен и Варна, а също и югозападната част на България, автономията на която „ние сме длъжни да изискваме от Турция“. Съображенията били, че оставането на Македония в турски ръце ще предизвика масово бягство на българи от нея, ще лиши княжеството от излаз на Бяло море и ще увреди неговите търговски интереси.

Игнатиев изложил и неодобрението си, че руските войски спрели своя ход преждевременно и не стигнали до стратегическите височини над Цариград. Турските пълномощници отлично разбрали, че воденето на преговори ще има друг резултат, когато руските топове господстват над турската столица и главната квартира се намира пред вратите ѝ. Затова побързали да сключат примирие. Не само мюсюлманското население, а вероятно и чуждестранните посолства щели при тази ситуация да настояват Портата да изпълни безпрекословно руските искания, за да се махне военната заплаха.

Почивката, дошла след примирието, щяла да бъде използвана от турското правителство, за да си върне самообладанието, да се споразумее с европейските държави и да стегне армията, защитаваща града с частите, евакуиращи се от Солун, Варна и Трапезунд. Давайки си сметка за това обстоятелство, главнокомандващият телеграфирал на императора, че днес завладяването на Цариград било далеч по-трудно, отколкото преди две седмици и ще бъде още по-трудно след петнадесет дни.

Преговорите били усложнени от две обстоятелства. Появяването на английският флот в Дарданелите и навлизането след това на част от него в Мраморно море, съвпаднали с идването на първия турски пълномощник в Одрин и повлияли на неговото поведение. Той трябвало да се съобразява с турските сановници, които се съпротивлявали на преговорите и разчитали на чужда подкрепа, каквато идвала от австроунгарското и най-вече от английското посолство в Цариград.

Даденото вече съгласие на Русия за конференция, която турците възприемали като място, където окончателно ще се решат „източните въпроси, в които има замесени европейски интереси“, също било използвано за протакане на преговорите, особено при определянето на въпросите, които да бъдат засегнати в двустранния договор. Сафвет паша признал, че самият той не разбирал практическото значение на преговорите, както и вложе-

ните усилия на участниците в тях да защитават противоположните си интереси, щом като решенията можели да бъдат променени от други държави.

Портата се колебаела да прави каквото и да е отстъпки, защото разбирала, че като отстъпи повече сега, това ще възбуди ревността на останалите държави и на бъдещата конференция всяка държава ще поиска да получи съответна облага. Турция нямала да може да удовлетвори всичките и щяла да изпадне в трудно и опасно положение. В същото време великият везир и някои от министрите застъпвали друга гледна точка. Те били съгласни да направят по-големи отстъпки, защото считали, че ако се установяло твърдо съгласие между двете договарящи се страни, конференцията щяла да бъде принудена да се ограничи само с приемането за сведение на сключения вече договор. Имало и трети момент: ако руските искания били сметени за прекомерни, Портата щяла да бъде принудена да прекъсне мирните преговори и да остави западните държави да защитават Турция по време на бъдещата конференция.

В личен разговор Сафвет паша споделил на познатия му от Цариградската конференция руски дипломат за „странната“ си съдба. На конференцията той не се подал на единодушните искания на европейските представители, а сега в главната квартира на победилата Турция руска армия, трябвало да моли за мир.

„Като че ли само да Ви достави удоволствие – с горчива ирония казал пашата,- бъдещият мирен договор ще бъде скрепен със същия подпис, както и документа, отхвърлил на Цариградската конференция единодушните предложения на Европа. Заради това, че тогава се отказахме да изпълним вашите желаниа за България и да отстъпим няколко голи канари на Черна гора, сега сме обречени да изгубим завинаги обширни и богати области и пред вратите на Константинопол да създадем нова държава от земите, отнети от Турция.”

При воденето на преговорите за мир в Одрин и Сан Стефано турските делегати възразявали особено упорито по въпроса за границите на България и Сърбия. В първите дни Сафвет паша декларирал, че създаването на Българското княжество било несъвместимо със съществуването на Османската империя и предлагал то да се ограничи до Стара планина. Но бил притиснат от факта, че основите на мира били подписани, а в тях основна точка била именно: автономно княжество, на територията, населявана от българите. Основният стремеж на турците бил да се намалят по възможност земите, откъсвани от турците и да се запази влиянието на Портата при окончателното устройство на управлението на България, Босна и Херцеговина, а също и прякото влияние върху мюсюлманското население в тези страни.

Николай Николаевич, който също участвал в преговорите, разказал на

Газенкампф как хитрували турците. Предложили безпрекословно да освободят всички крепости по Дунав завинаги, но при условие, че граница с България стане Стара планина, всички българи на юг от нея се прехвърлят в северна България, а турците оттам – в южна. Главнокомандващият коментирал, че предложението е несъобразно и неизпълнимо, но било причина за затягането на преговорите, защото трябвало да се намерят аргументи, с които то да се отклони.

Срещите на пълномощниците в Одрин се провеждали два пъти дневно. За първите три дни на преговорите Игнатиев докладвал в Петербург, че турците се успокоили, като се убедили, че руските войски няма да настъпват напред и опасността за Цариград и султана е отминала, Портата се върнала към старите си похвати да се пазари и да не се съгласява веднага на отстъпки. Руският дипломат се придържал към исканията, които били залегнали в първоначалния проект. Преговорите за мир вървели мъчително и бавно.

През това време въпреки честно изразяваната си позиция, на руското правителство не се удало да подобри отношенията с Англия и Австро-Унгария. След като Андраши получил от Новиков съдържанието на принципите на мира и условията на примирието, подписани между Русия и Турция, той вдигнал тревога и в резултат настъпило сближаване на Австро-Унгария с Англия на почвата на враждебно отношение и противопоставяне на Ру-

сия. Горчаков съобщил на 3/15 февруари в Одрин, че не могли да отхвърлят искането за конференция, тъй като в споразумението с Портата влизали въпроси с европейско значение. Като съдел по някои признаци, канцлерът правел констатацията, че Русия немала да може да разчита на „повече справедливост от страна на европейските страни“.

Разочарованието изглежда е накарало Горчаков да промени своите дотогавашни виждания, защото той препоръчал на Игнатиев да не се придържа към изпратените инструкции, някои от които той още не бил получил, а да бърза със завършване на преговорите, за да бъде принудена конференцията да се съобразява с възможно най-голям брой свършени факти. „Особено дръжте за всичко, което се отнася до България“, завършва телеграмата си княз Горчаков. Два дена по-късно, след като получил телеграмите на Игнатиев за първите срещи със Сафвет паша, канцлерът веднага телеграфирал: „Настоявайте твърдо на всичко, което беше прието от Портата като условия за сключването на примирието.“

Още указания от канцлера Игнатиев получил на 6/18 февруари. Горчаков отново подчертал: „Придържайте се към инструкциите, взети от Петербург.“ По куриер били изпратени изменения в тези инструкции, с надеждата, че на бъдещата конференция немало да се срещне съпротива. Сега обаче трябвало да се очаква такава. Отново

било повторено да се бърза с преговорите, за да се изпревари евентуалното започване на конференцията и тя да бъде поставена пред свършени факти. Канцлерът препоръчал да се набляга на факта, че примирието било дадено, след като Портата приела основните условия на мира и отклоняването от тях щяло да има съответни последици.

Сафвет паша заявил, че не бил упълномощен да решава въпросите с териториалните отстъпки и границите на България, Сърбия и Черна гора. За да се избегнат недоразуменията и да се улесни турският пълномощник при направените от Игнатиев предложения, последният и неговите помощници приготвили карти и още при първия разговор те били връчени на Сафвет. Той пък изпратил с картите Осман паша в Цариград, за да вземе мнението на Портата и инструкции по този въпрос. По настояване на руските пълномощници разговорите започнали и продължили без да се изчаква установяването на точните граници. На деветата среща, състояла се на 6/18 февруари, били завършени редакциите на членовете, отнасящи се до България и те били подписани от пълномощниците, като въпросът за границите останал открит до получаването на инструкциите.

В доклада си до Горчаков от 6/18 февруари Игнатиев се оплакал, че „европейските интриги“ и предстоящата конференция „страшно“ спъвали успешния ход на преговорите. Турците непрекъснато повтаряли, че няма

смисъл да бъдат притискани и да правят отстъпки, след като нищо няма да бъде окончателно и всичко може да бъде променено на европейската конференция. „Свикването на конференция е вредно за нас, невъзможно и опасно преди сключването на договор с турците“, бил категоричен Игнатиев. На следващия ден руският пълномощник вече бил „напълно щастлив“, защото били подписани разпоредбите, отнасящи се до Черна гора, като граничната линия била прокарана по неговия проект, одобрен в Петербург.

След пренасяне на главната квартира в Сан Стефано, а с нея и на двата екипа пълномощници, на 13/25 февруари мирните преговори били възобновени. Още докато бил в Одрин, Игнатиев бил призован от Петербург да води преговорите с възможно най-голяма бързина, за да не даде възможност на англичаните и на австрийците да се споразумеят с турците и заедно да действат срещу руснаците. Те много бързали със свикването на конференцията. Имало сведения, че предвид приближаването на руските войски до столицата, султанът нямало да се прехвърли в Азия, каквито слухове вървели преди, а на Принцовите острови и ще поиска покровителството на Англия.

Още в първия ден от пребиваването си в Сан Стефано, като се позовал на факта, че Портата още не била допуснала да започнат по същество разговорите за границите на Българското княжество и не се е съгласила с нито едно от

исканията, които не били споменати в подписаните основи на мира, Игнатиев решил да се допита до Горчаков за възможността за даване на ултиматум на Портата с оглед ускоряване на преговорите. Отговорът на канцлера дошъл веднага на другия ден. Указано било да се прибегва до ултиматум само при крайна необходимост.

вечерта в къщата, заета от тях, за допълнителни обяснения и разговори.

Още в първите заседания на подновените преговори се видяло, че основният проблем остава с границите на България и Сърбия. Сафвет паша чистосърдечно си признал че въпросът с границите създавал големи затрудне-

Домът в Сан Стефано, където е живеел Николай Игнатиев и където е подписан Санстефанския мирен договор, сп. Илюстрированная хроника войны от 25 март 1878 г.

Всекидневните разговори на пълномощниците на двете страни в Сан Стефано продължавали не по-малко от шест часа. Събирали се два пъти на ден – сутрин и вечер – предимно в дома, заеман от Игнатиев. Освен това на руските пълномощници се налагало всекидневно да посещават своите турски колеги между разговорите или късно

ния и че неговите инструкции били недостатъчни за тяхното разрешаване. Той предложил определянето на границите на България да бъде възложено на специална комисия, която да установи границите на бъдещото княжество в определен срок след подписването на мирния договор, както било записано в член първи на приетите

вече от Портата основи на мира: на основа на мнозинството на населението.

Това предложение било възприето положително от Игнатиев, защото в него той виждал, че турското правителство вече свикнало с мисълта, че в състава на Българското княжество ще влязат всички местности, обитавани от българи. Но не се съгласил с предложението, защото считал, че не трябвало да се рискува и да се предоставя решаването на въпроса на смесена комисия, чието учредяване неминуемо щяло да остави доста продължително време границите на България неопределени, тъкмо в областите, където населението най-много се вълнувало от развоя на събитията и където племенните и религиозните страсти течели в пълен разгар.

Игнатиев считал, че не можел да рискува да отложи решаването на въпроса с границите, като се имало предвид желанието на Австро-Унгария да се намеси в бъдещата участ на славянските земи на Балканския полуостров. Още повече, че вече имал инструкции от Горчаков нищо да не отстъпва, особено по отношение на границите на България и да създаде колкото се може повече „свършени факти” преди свикването на конференцията, така желана от Андраши.

На това основание Игнатиев категорично отхвърлил предложението на Сафвет паша. По този повод руските пълномощници възложили на Ону да предупреди турските министри и ве-

ликия везир, че ако продължават да не се решават условията на мирния договор, руската страна ще даде ултимативен срок, в който нейните предложения трябва или да бъдат приети или да се заяви, че се отхвърлят.

От записките на Игнатиев се вижда, че той не е бил съвсем наясно относно съдържанието на Будапещенската конвенция и споразумението между Русия и Австро-Унгария. Най-малкото не е имал анекса от март към договора от януари 1877 г. В разсъжденията си, приведени в неговите записки, руският пълномощник пише, че „на основание прочутото Райхщадско споразумение и подписания договор през януари 1877 г. от граф Андраши и Новиков... Австро-Унгария се съгласи да се създаде голямо Българско княжество и да се увеличи значително територията на Черна гора и Сърбия”.

В допълнителната конвенция от 6/18 март 1877 г. по въпроса за Черна гора и Сърбия има известна неопределеност. Казано е, че при разпадането на Отоманската империя императорът на Австрия и крал на Унгария има право на анексия в териториите в Босна и Херцеговина, с изключение на частта, намираща се между Сърбия и Черна гора, въпрос по който двете правителства се въздържат да изявят съгласие до идването на момента, когато трябва да решат този въпрос.

По отношение на България текстовете са изразени по-еднозначно. Записано е, че на срещата на двамата императо-

Подписване на Санстефанския мирен договор. Отляво-надясно: княз А. Церетелев, Садулах бей, Сафвет паша, граф Н. Игнатиев, А. Нелидов. Сп. The Grafik от 23 март 1878 г.

ри в Райхщад, в случай на териториални промени или при разпадане на Отманската империя, установяването на една голяма компактна славянска или друга държава е изключено. В замяна на това България, Албания и останалото от Румелия биха могли да се конституират като независими държави. Двамата императори констатирани, че нямат промяна в изразените гледища и декларират отново желание да ги поддържат като база за тяхното по-нататъшно политическо действие.

Вижда се, че съгласно договорените клаузи Андраши имал право да настоява за спазване на постигнатите предварителни споразумения, според които при разпадане на Османската

империя на Балканския полуостров не трябвало да се създава „голяма компактна славянска държава“. Под „България“ в конвенцията се разбирало единствено Северна България. Такава територия е имала държавата преди падането ѝ под османско владичество. Тази „България“ и „останалото от Румелия“ можели да се конституират самостоятелно като независими държави, но не трябвало да бъдат обединени заедно.

На 13/25 февруари към преговарящите се присъединил и вторият турски пълномощник Садулах бей. Той бил познат на Игнатиев като председател на следствената комисия, която била изпратена в България да проу-

чи въпроса за зверствата, извършени от мюсюлманите при потушаване на Априлското въстание. Тази комисия била положила всички усилия да оправдае своите едностранци и да очерни българите пред Европа. Като член на „Млада Турция“ и съмишленик на Мидхад паша, беят симпатизирал на Англия. Още в първия ден насоката на неговите мисли показала на руските пълномощници да не очакват нито облекчаване на хода на преговорите, нито благоразумна отстъпчивост, особено по отношение на исканията относно България.

На 14/26 февруари Игнатиев докладвал на Горчаков, че с турските пълномощници вече били уредени въпросите за Босна и Херцеговина, остров Крит и останалите християнски области на Балканския полуостров, атонските манастири, духовенството и руските поклонници, търговските връзки и юрисдикцията за размяната на военнопленниците. За следващия ден останали границите на България и Сърбия и военното възнаграждение, което включвало искането турските броненосци да бъдат предадени на Русия. Пълномощниците предложили предвид нестабилното политическо положение в Цариград и интригите на чуждите враждебни посолства, да бъде постигната височайша ратификация на договора, който ще бъде сключен. При промяна на обстоятелствата отсъствието на султанското потвърждение можело да доведе до оспорване на договореното. Необходимо било да се уточни къде да стане размяната на ра-

тификационните документи. По-безопасно било това да стане в Петербург, като Игнатиев поемал ангажимента да внуши на турското правителство мисълта за изпращане на извънреден турски пратеник, който да замине едновременно с него в Петербург и да донесе ратификационният документ на султана.

Въпросът за границите обаче, бил обсъждан безрезултатно и на следващия ден, когато в Сан Стефано на посещение на главнокомандващия дошъл великият везир Ахмед Вефик паша. Той поздравил великия княз от името на султана и със сълзи на очи молел за смекчаване на исканията. Великият везир почнал да говори за среща между главнокомандващия и султана, но Игнатиев парирал предложението, като се позовал на дипломатическата практика. Тъй като договорът още не бил подписан, на практика между Русия и Турция нямало установени дипломатически отношения. Ахмед Вефик веднага променил разговора като обещал, че договорът щял да бъде подписан скоро, но пак се примолил да се намалят „жестоките искания“.

След посещението при великия княз везирът посетил и Игнатиев в заемания от него дом, в който били събрани всички останали пълномощници, заети със своята работа. Тук руските пълномощници за първи път заявили на везира, че крайният срок за подписването на мирния договор бил определен да бъде 19 февруари/3 март – денят на възкачването на престола

на руския император Александър II. Същият ден Игнатиев телеграфирал в Петербург: „Ние не можахме да решим нито въпроса с границите на България, нито пък предложеното разширяване на границите на Сърбия към р. Лима. Очевидно, че искат да проточват преговорите. Предупредете турците, че това ще свърши твърде плачевно за тях.”

Срещу Сърбия турците били много озлобени, тъй като смятали, че бедствията, които са ги връхлетели, били следствие на влизането в борба срещу нея на Сърбия. „Ако Сърбия не се бе разбунтувала през 1876 г. и не бе започнала войната, то и разрыв с Русия нямаше да има”, казвали турците. Това становище действително се потвърждава от развоя на Сръбско-турската война и нейните последици. И показва, че започването на Руско-турската война не е пряко следствие от Априлското въстание, както твърдят и подчертават някои от българските историци. Разбира се, че по време на преговорите в Сан Стефано съпротивата на Турция срещу увеличаване на границите на Сърбия и Черна гора била подкрепяна от Австро-Унгария, която се съпротивлявала на създаването на силно Сръбско княжество.

По проекта, предявен на турските пълномощници в Одрин, новата граница на Сърбия достигала река Лима и ставала обща с тази на Черна гора. Така двете княжества щели да владеят всички сухопътни съобщения между Босна и Херцеговина и останалите об-

ласти на Европейска Турция. Разбира се, Портата се противопоставила категорично да отстъпи на сърбите укрепените пунктове в Митровица, Нови пазар, Сенница и Вишеград, които имали стратегическо значение и държала да има сухопътна връзка с Босна и Херцеговина.

За двете провинции турските пълномощници първоначално се опитвали да ограничат исканата автономия с въвеждането на реформите, предложени на Портата на Цариградската конференция и след това споменати в Лондонския протокол, но както стана дума, в един момент е била постигната някаква договорка. На България обаче, се отказвало отстъпването на Солун и въобще даването на княжеството на излаз към Егейско море. Турците заявявали: „Вие ни взехте всички наши европейски пристанища на Черно море, а искате още за наша сметка да облагодетелствате българите с брега на Средиземно море, докато на това крайбрежие очевидно господства гръцкото племе.” Игнатиев признава, че след тези аргументи руските пълномощници се съгласили да отстъпят Солун и обещали, че при прокарането на границата, назначената за това комисия ще се съобразява с народността на по-голямата част от пограничното население.

Според обясненията на Игнатиев, той държал Солун да бъде в пределите на България, тъй като това място било прославно от славянските просветители Кирил и Методий. Но се съгласил

на отстъпването на града, „за да се облекчи постигането на главната цел – да се осигури излаз на юг, към морето на богатото княжество, което се създава в сърцето на Турция и което е предназначено да владее балканските проходи, т. е. да държи ключа на Балканите в свои ръце.” Дипломатът „миролюбиво” се съгласил да даде възможност за намиране на по-оптимален вариант, като се удовлетворят гърците, а на България се даде не спорна, а сигурна и справедлива южна граница, излизаща на Бяло море.

Николай Игнатиев признава, че лично той приел за напълно справедливо присъединяването на Ниш към Сърбия поради близостта му до сръбските граници и понеже бил превзет от сръбските войски. Сърбия и Румъния имали претенции за Видинския санджак, но той считал, че там населението в мнозинството си било несъмнено българско и най-естествено било района да принадлежи на България.

В течение на вечерното заседание на 16/28 февруари Игнатиев се убедил, че преговорите са навлезли във фаза, когато било безполезно продължаването им. Турските пълномощници не обръщали никакво внимание на опроверженията, доводите и забележките на руските пълномощници. За това заседание, Сафвет паша и Садулах бей извикали на помощ бившия главнокомандващия Мехмед Али, който по това време бил командващ на войските, съсредоточени около Цариград. Той естествено започнал да настоява за

промяна на предложената граница на Сърбия, за да осигури необходимите за турците съобщителни пътища. По отношение на южната и югозападната граница на България пък, обърнал внимание на значителното присъствие на гръцко и албанско население в тези райони.

Когато Мехмед Али се разпалил, настойчиво повтаряйки на висок глас непрекъснато едни и същи аргументи и изводи, граф Игнатиев не издържал на тона на говорещия и рязко прекъснал преговорите. В записките си руският дипломат признава, че всъщност се е възползвал от ситуацията и се е престорил на раздразнен до крайност и на уж загубил всякакво търпение, за да обяви прекъсването.

На турските пълномощници Игнатиев заявил, че доколкото могли, руските представители изменили първоначалните си предложения, но повече нямали право да вървят по пътя на отстъпките. И ще бъдат принудени да прекратят всякакви мирни преговори, ако не се приеме граничната линия, която била предложена вече като отстъпка. Щом Портата се мъчела да включи в преговорите офицерите от генералния щаб и то в последния момент, той бил длъжен веднага да уведоми главнокомандващия. „Той ще обсъди и ще съумее да отговори на вашия военачалник с други аргументи, по-убедителни от моите, още повече, че между нас нищо не е сключено и прекратяването на примирието може да бъде обявено по всяко време”, зая-

вил Игнатиев. След което заедно с Нелидов напуснали заседанието, въпреки усилията на напълно объркалия се Сафвет, който пребледнял, молел да забравят непредпазливите думи на Мехмед Али и да възобновят преговорите.

Игнатиев уведомил за случилото се Николай Николаевич, като заявил, че смята за целесъобразно примирието да бъде обявено от него като главнокомандващ за прекратено и войските придвижени напред. Великият княз посрещнал уведомлението с остро възмущение, опасявайки се от въвличане на Русия в нова война, този път не само против Турция, но и против Англия. Друг изход от създалото се положение обаче нямало. Турските делегати или е трябвало да приемат руските предложения, или ако откажат - да се възобновят военните действия. В такъв смисъл Игнатиев и Нелидов съставили ултиматум до турските пълномощници.

Ултиматумът в крайна сметка не бил връчен. Според Игнатиев рано сутринта турските пълномощници изпратили да го предупредят, че те приемат всички негови условия и ще се явят на срещата. Сафвет паша най-смирено се извинил за станалото вечерта на предния ден и молел руските пълномощници да приемат Мехмед Али паша, който се връщал в Цариград и искал да се извини, че си позволил да излезе извън военната сфера. Което и станало – Игнатиев го приел и му простил.

Газенкампф обаче, е записал в дневника си друг развой на нещата. Игнатиев уж бил придумал Николай Николаевич да демонстрира настъпление към Цариград. На 17/29 февруари в 10 часа преди обяд руските войски, настанени в Сан Стефано и околните места, били построени пред Сан Стефано с фронт към турската столица. Дадена била заповед за настъпление и когато били изминати 200-300 крачки, прозвучала команда „стой”, след което движението било преустановено. Тази демонстрация на руските войски направила, според секретаря на главната квартира, силно впечатление на турските делегати, те смирено се извинили и пожелали преговорите да бъдат възобновени.

Игнатиев не споменава за уговорка с главнокомандващият за такава демонстрация. Може да я е пропуснал, но възможно е това да е било някаква репетиция за парада, който щял да се проведе на 19 февруари/3 март, дори и да не бъде подписан мирния договор, тъй като тогава бил денят на встъпването на Александър II на престола.

Пак Игнатиев пише и за трети вариант, който довел до промяна в поведението на турските пълномощници. Той цитира съобщение на Ону от 16/28 февруари, че Ахмед Вефик и Реуф изпратили вечерта при Сафвет офицер, който да му предаде от името на султана нареждане да не моли повече за инструкции, а да се ограничи с представените възмущения и забележки на Портата и ако след това руските пъл-

номощници не отстъпят, да подпишат предложените им от тях условия. Султанът бил непоколебим само срещу предаването на турските броненосци на Русия, като военно възнаграждение за победителя. Министрите също потвърдили, че на турските пълномощници са изпратени категорични инструкции за необходимостта незабавно да се подпише мирния договор.

От ново съобщение на Ону, изпратено на следващия ден, се подразбира, че Сафвет паша поискал да получи пълномощия за подписване на договора от съвета на султана. Съветът бил свикан незабавно същия ден, заседавал и об-

мислял съдържанието на исканото решение, което на следващия ден щяло да бъде изпратено. Сафвет загубил ум и дума, пред заплахата от ултиматума, но го било страх да подпише договора, защото щял да доведе до ужасни последици за страната. Ахмет Вефик уверявал, че проектът за решението на съвета било подготвено в потвърждение на исканото от него. На Сафвет щяло да бъде изпратено категорично нареждане да подпише договора, като преди това постави забележките си на руските пълномощници.

Независимо поради коя от посочените причини, но на 17/29 февруари пре-

Николай Николаевич присъства на заседание на пълномощниците в Сан Стефано. Отляво-надясно: Нелидов, Тербиан (секретар), Игнатиев, великият княз Николай, Сафвет паша, Саркис ефенди (секретар), Садулах бей.

говорите продължили успешно, като били приети предложенията за границите на българската държава, Сърбия, Черна гора и териториалните отстъпки в Кавказ. В телеграмата, която Игнатиев изпратил до Горчаков, било докладвано: „За да се преодолее съпротивата на турците, за да се ускори сключването на мира и да се избегнат затрудненията с Австро-Унгария, бях принуден да се откажа от общата за Черна гора и Сърбия граница, която фигурираше в първоначалния проект и в моите искания и предложих ново очертание на границите, което както ми се струва не трябва да предизвика сериозното противодействие на Виена.”

На 18 февруари/2 март отново ситуацията станала конфликтна. Сам главнокомандващият изпратил телеграма по този повод на императора: „Преговорите се затягат поради провокациите на Лейърд, който пише на своето правителство измислици за наша сметка, в които го поддържат Зичи и Фурние. Главните затруднения за турците са – новата граница на Кавказ, особено при Саганлунг и Баязет и паричното възнаграждение.”

Газенкампф споделя, че целият ден минал в тревожно безпокойство. По лицата на великия княз и Непокойчицки личало, че мирните преговори висят на косъм, който всеки момент може да се скъса. Вечерта главнокомандващият присъствал на заседанието на преговарящите и после отново телеграфирал в Петербург: „Вечерта

си поговорих сериозно с пълномощниците, работата се нарежда добре.”

Големият въпрос, който трябвало да бъде решен този ден, бил за така нареченото военно възнаграждение, което включвало всички направени разходи от Русия за мобилизацията, въоръжаването и съсредоточаването на Дунавската и Кавказката армия, т. е. издръжката на войските от есента на 1876 г. до връщането им в Русия; издръжката и връщането в родината им на турските военнопленници; поправката, попълването и обновяването на ж. п. линиите поради усилената им експлоатация. Освен това руските пълномощници поискали да се заплатят щетите на дунавските и черноморските градове, които турците обстрелвали.

Когато турците чули, че общата сума на възнаграждението възлизала на 1400 милиона рубли, те изпаднали в пълно отчаяние. Сафвет само промълвил, че при финансовото състояние, в което се намирала Турция, тя никога няма да може да изплати тази сума. Затова те сами предложили това, което и Игнатиев очаквал: за сметка на възнаграждението Турция да отстъпи на Русия някои територии, като в Европа със сигурност била Добруджа. Големите спорове станали за териториите в Анадола. Накрая се стигнало до споразумение на Русия да се отстъпят Добруджа, Батуми, Карс, Ардахан, Кагизман и Баязид, които били приравнени на 1100 милиона рубли. Игнатиев обявил, че проявявайки „огромно снизхождение” Русия искала като

парично възнаграждение само 300 милиона рубли и в знак на уважение към султана се отказвала от турските броненосци.

На запазената гравюра, показваща участието на великия княз в преговорите, очевидно е даден момент, когато се разглеждат въпросните територии. Вечерта на 18 февруари/2 март четиримата пълномощници подписали протокола с разписаните в него клаузите, с които Турция се задължила да възстанови на Русия всички понесени от нея щети.

От сутринта до късно вечерта този ден пълномощниците преговаряли и когато всички членове били окончателно редактирани и скрепени с подписите им след старателна проверка, секретарите на граф Игнатиев започнали да преписват окончателно подготовените за тържествено подписване екземпляри на договора. Заедно с това били изработени картите на България, Сърбия и Черна гора и на новите руски граници в Азия и Добруджа. В къщата, заемана от Игнатиев, работата кипяла цяла нощ. Една гравюра показва тази дейност в момент, когато я наблюдава току що дошлата в Сан Стефано графиня Игнатиева.

Сан Стефано, в пет часа сутринта, в деня на подписване на мирния графиня Игнатиева на български работила на миниерализация, от The Graphic от 30 март 1878 г.

Около 5 часа след обяд на 19 февруари/3 март мирният договор бил подписан. Продължилите 17 дни преговори завършили с успех. От името на селището, където бил подписан, договърът станал известен като Санстефански мирен договор. По взаимно съгласие текстът на документа трябвало да бъде оповестен след ратифицирането му, което се предвиждало да стане в срок от 15 дни. Санстефанският мирен договор бил наречен „прелиминарен“, тъй като руското правителство предварително се съгласило уреждането на някои въпроси, засегнати в договора, да бъде извършено от проектирания конгрес на Великите сили.

Вечерта Игнатиев изпратил телеграма до Горчаков: „Имам удоволствието да Ви съобщя, че току що е подписан прелиминарният договор. Текстът се приближава до първоначалния проект [донесен от Игнатиев от Петербург] с някои допълнения. Искането да ни се отстъпят броненосците е изоставено. Относно паричното възнаграждение е решено, че Портата ни дължи триста милиона рубли. Начинът на плащане и обезпечаването му са предоставени за по-нататъшно споразумение между двете правителства. Границите на България са определени според първоначалния проект заедно с морското крайбрежие около Кавала. Само градовете Солун и Одрин остават на турците.”

Телеграмата на великия княз до императора гласяла: „Имам щастието да поздравя Ваше величество с подписването на мира. Господ ни сподоби, господарю, да завършим предприетото от Вас велико и свято дело. В деня на освобождаването на селяните [от крепостничеството] Вие освободихте християните от мюсюлманското иго.”

Съгласно разпореждането на Горчаков договорът бил обявен за прелиминарен, но бил подписан от султана. Макар и прелиминарен, Санстефанският мирен договор уреждал редица положения на Източния въпрос. Той осигурявал държавната независимост на съюзните с Русия балкански държави — Черна гора, Сърбия и Румъния. В границите на първите две се включвали нови територии, а на Румъния се

отстъпвала Северна Добруджа. Договорът осигурявал придобиването на административна автономия и други права за християнското население в Европейска и Азиатска Турция. Той бил голяма крачка напред във вековната борба на поробените народи за извоюване на национална свобода и за премахване на османската феодална система, която задържала тяхното развитие по пътя на историческия прогрес.

Според чл. 6 на договора след близо пет века османско владичество на българите се признава правото да създадат самоуправляващо се, плащащо данък княжество, с християнско правителство и земска войска.

След подписването на Санстефанския мирен договор на 10 март 1878 година лондонският вестник „Таймс” оповестил: „Правителството на Нейно Величество казва „не”. Днес лорд Дарби заяви, че британското правителство, подкрепяно от правителствата на болшинството европейски страни, категорично отказва да признае грабителските условия за мир, натрапени на Турция от неумерените апетити на цар Александър. Санстефанският трактат противоречи на интересите на европейската безопасност и трябва да бъде преразгледан на специален конгрес, на който да вземат участие всички велики държави.” Борбата на Великите сили с Русия продължавала.

Използвана литература:

1. Сп. Всемирная иллюстрация, том XVII, 1 января - 18 июня 1877 г., бр. № 417 - № 442.
2. Сп. Всемирная иллюстрация, том XVIII, 25 июня - 17 декабря 1877 г., бр. № 443 - № 468.
3. Сп. Всемирная иллюстрация, том XIX, 1 января - 17 июня 1878 г., бр. № 469 - № 494.
4. Н. П. Игнатиев. Походные письма 1877 года. Письма Е. Л. Игнатъевой с балканского театра военных действий. М., 1999.
5. Н. П. Игнатиев. Записки (1875-1878). С., 1986.
6. М. Газенкампф. Мой дневник 1877-78 гг. СПб, 1908.
7. Две записки ген. Обручева о плане похода в Турцию весной 1877 г.; Записка о русско-турецкой войне 1877-78, составленная г. ад. Обручевым в 1880 г. В: Сборник материалов по Русско-турецкой войне 1877-78 г.г. на Балканском полуострове. Выпуск 10А. Соображения, касающиеся плана войны. С.Пб., 1898.
8. Сборник материалов по Русско-турецкой войне 1877-78 г. г. на Балканском полуострове. Выпуск 14. Рапорты Главнокомандующего Великого Князя Николая Николаевича Государю Императору. С. Пб., 1899.
9. Г. Настев. Дизраели лорд Биконсфилд и освобождението на България от турско робство. Книга втора. С., 1998.
10. С. Т. Райкин. Сан Стефанска България, том I. С., 2011.
11. С. Т. Райкин. Сан Стефанска България, том II. С., 2011.
12. Б. Петвеков. История на Източния въпрос преди освобождението на България. С., 1908.
13. Дипломатия в новое время 1871-1914. Глава четвертая. Русско-турецкая война (1877—1878 гг.) и Берлинский конгресс (1878 г.). В: История дипломатии. Том II. Автор тома В. М. Хвостов. Под редакцией А. А. Громько, И. Н. Земскова, В. А. Зорина, В. С. Семенова, С. Д. Сказкина, В. М. Хвостова. М., 1963.
14. Г. Георгиев. Освободителната война 1877-1878. Енциклопедичен справочник. С., 1986.
15. История на България, том 6 – Българско възраждане 1856 – 1878. С., 1987, с. 458-467.
16. Илюстрированная хроника войны 1878, Т.2, № 51-105. Прил. к № 459-490 Всемирной иллюстрации.

Използвана литература по части и глави:

Част първа

1.1. Начало на Руско-турската война през 1877 г.: Л 1 - с. 394; Л 2 – с. 35; Л 3 – с. 6; Л 14 - с. 7-8.

1.2. Изостряне на отношенията между Русия и Англия: Л 1 - с. 311, 314-315, 331, 346, 395; Л 4 - с. 24-25, 29-30, 301-303; Л 5 - с. 269-273; Л 7 - с. 27, 28, 82-83; Л 9- с. 33-51; Л 10 - с. 515-523, 528-535; Л 12 – с. 530-533; Л 14 - с. 7-9.

1.3. Преговори на Англия за съвместни действия с Австро-Унгария: Л 9 – с. 71-83; Л 10 – с. 523-529, 534-537.

Част втора

2.1. Руските войски навлизат в България: Л 2 – с. 163 и 178.

2.2. „Демонстрация” на английският флот при Дарданелите: Л 2 – с. 19, 35, 82, 115; Л 9 – с. 77, 93-94 ; Л 10 – с. 550-551, 558-559, 561-562.

2.3. Неформален съюз между Англия и Австро-Унгария: Л 9 – с. 80-82 ; Л 10 – с. 531, 537, 542, 558, 559

2.4. „Секретната” мисия на полковник Уелсли: Л 2 – с. 114-115; Л 4 – с. 119-120, 142-143, 219, 241-242; Л 9 – с. 95-107; Л 10 – с. 545, 565-575; Л 14 – с. 17.

2.5. Планове за английска окупация на Дарданелите и Галиполския полуостров: Л 2 – с. 114-115; Л 9 – с. 100; Л 10 – с. 563-565, 573;

Част трета

3.1. Основите на мира: Л 4 - с. 315, бел.

61 и 62; Л 5 - с. 275-290; Л 7 – с. 77; Л 9 – с. 109, 115-117; Л 11- с. 3-4, 11; Л 12 – с. 534-535; Л 14 – с. 23, 25, 124-125; Л 16 – с. 242-243, 278.

3.2. Турция търси европейско посредничество, Англия се активизира: Л 2 – с. 391; Л 3 – с. 59; Л 6 – с. 349; Л 9 – с. 117-119, 127-129, 132, 143-145; Л 11 – с. 4-7, 11, 18-20, 33-38, 44, 103-104, 118; Л 14 – с. 30, 31.

3.3. Турция иска примирие с Русия: Л 3 – с. 23, 26, 35, 43; Л 5 – с. 309-311; Л 6 – с. 286-287, 295-298, 306, 308, 310, 314-315, 317-319, 330-331, 338-339, 341-347; Л 9 – с. 131-136; Л 11 – с. 25; Л 14 – с. 32-33.

3.4. Мирният договор между Русия и Турция ще бъде предварителен: Л 9 – с. 130-134; Л 11 – с. 22-23, 83-85, 89; Л 12 – с. 535-536; Л 14 – с. 29-32.

3.5. Англия предлага на Австро-Унгария съюз против Русия: Л 1 – с. 346; Л 3 – с. 43, 58-59; Л 9 – с. 60, 141-148; Л 11 – с. 38, 44-46, 49, 51-56, 105; Л 14 – с. 30, 32, 33, 34.

3.6. Одринското примирие: Л 3 – с. 43; Л 5 – с. 291-292, 295, 304-305; Л 6 – с. 348-350, 354, 389-394, 397, 399-400, 449; Л 14 – с. 32-35

Част четвърта

4.1. Подготовка на Русия за сключване на предварителен мирен договор: Л 6 – с. 400; Л 5 – с. 291-297, 301-303, 307-308, 311-329, 368-369, 383, 400-401.

4.2 Английският флот влиза в Мраморно море: Л 3 – с. 91, 106-107; Л 5 – с. 432, 447, 449, 467, 497; Л 6 – с. 422-423, 428-437, 440, 443-444, 459; Л 9 – с. 155-156, 158-166, 185-186; Л 11 – с. 99-101, 106, 116, 122-124, 138; Л 14 – с. 36-37.

4.3. Руските войски влизат в Сан Стефано: Л 3 – с. 75; Л 5 – с. 406-409, 432-433, 449-462, 468-469, 472-475; Л 6 – с. 440-442, 444, 447-448, 450-452, 455, 458, 466; Л 14 – с. 38-39.

Част пета

5.1. Решение за свикване на европейска конференция: Л 9 – с. 150; Л 11 – с. 82-83, 87-88, 91-92, 101; Л 12 – с. 538; Л 14 – с. 39.

5.2. Сключване на Санстефанския мирен договор: Л 5 – с. 390-394, 399-400, 404-406, 410-412, 418-420, 424-427, 434, 436, 441-446, 473-479, 485-489, 493, 501-505, 514-515, 536-546, 551-556, 567-600; Л 10 – с. 388-389.

БГ Наука може да се използва като учебно помагало по история, физика, биология и т.н. Материалите в списанието са поднесени по приятен и удобен за възприемане начин.

БГ Наука е бесплатно, защото знанието трябва да достига до всеки.

БГ Наука е електронно издание, за да може всеки българин по света да има достъп до него.

www.nauka.bg

сп. "Българска Наука"
www.nauka.bg

НАУЧИ ПОВЕЧЕ!